

Postprint version : 1.0

Journal website : <https://mijn.bsl.nl/denkbeeld/431626>

This is a Nivel certified Post Print, more info at nivel.nl

C(S)pionieren: Handvatten voor verankering van kunst in de ouderenzorg

Renate Verkaik¹, Emiel Bottenheft², Maaïke Mul, Wendy van Zon, Sandra van Gerwen, Desirée Wevers, Jill Knapen, Hennie Boeije

¹ Redacteur Denkbeeld

² Junior onderzoeker Zorg en participatie, Nivel

³ Coördinator Kunst en Cultuur, Vitalis WoonZorg Groep

⁴ Innovatiemanager, CKE

⁵ Universitair docent Maatschappelijke ongelijkheid en diversiteit, Open Universiteit

Wat is er nodig om succesvol kunstprojecten met ouderen te organiseren? In het project (S) pionieren ontwikkelde de Vitalis WoonZorg Groep, Cultuur en Kunst Eindhoven (CKE) en Nivel een duurzame werkwijze die kunstdocenten opleidt voor de doelgroep ouderen en drempels voor kunstdeelname door ouderen wegneemt.

Binnen (S) pionieren zijn op vijf locaties waar Vitalis WoonZorg Groep actief is kunstprojecten opgezet voor verschillende doelgroepen: van bewoners uit een volksbuurt tot residentiële bewoners, van intramurale bewoners met dementie tot wijkbewoners die nog zelfstandig wonen en alles daartussenin. Inmiddels zijn er twee handreikingen: één voor kunstdocenten en (zorg)organisaties die succesvol kunstprojecten voor ouderen willen organiseren en één voor het bereiken en betrekken van ouderen voor deelname aan kunstprojecten. Ook verscheen er een rapport over het praktijkonderzoek.

In dit artikel geven we tips voor het succesvol opzetten en uitvoeren van kunstprojecten met ouderen.

Flexibiliteit en aanpassingsvermogen

Pas je aan de mogelijkheden van ouderen aan

Veel ouderen hebben fysieke en/of cognitieve beperkingen, die het invullen van de projecten uitdagend kunnen maken. Denk aan deelnemers die moeite hebben met praten of slecht horen, waardoor zij niet kunnen zingen. Mede door beperkingen hebben ouderen soms een laag tempo en dit vereist geduld van de kunstdocent. 'Het lukt wel om de ouderen actief te betrekken, maar soms is het niveauverschil groot. Zoals de eerste bijeenkomst, toen de mensen die dementie hebben en de vrouw die wegliep erg veel moeite hadden met het spel, terwijl de rest van de groep het wel makkelijk aankon.' (Kunstdocent)

Sluit aan bij de leefwereld van de deelnemers

Voor sommige ouderen is het lastig nieuwe dingen uit te proberen of hen daartoe te stimuleren. Als deelnemers iets niet willen doen of iets niet prettig vinden, zoals het zingen van een bepaald lied, dan moeten het project en de bijeenkomsten daarop aangepast worden. Tegelijkertijd werkt het soms ook om gewoon te beginnen. Wanneer de ouderen eenmaal van start gaan met een opdracht, zullen zij na aanmoediging en de belofte van ondersteuning vanzelf betrokken raken. Afhankelijk van wat ouderen nog kunnen en wat hen interesseert, willen ze verschillende dingen uit een kunstproject halen. De één wil nieuwe vaardigheden leren, de ander vindt vooral het sociale aspect belangrijk, zoals samen zingen of bewegen en naderhand een praatje maken. Deze verschillende behoeften van ouderen moeten binnen een project worden gefaciliteerd.

'Iemand die aangeeft dat die heel graag zelf wil fotograferen, die duw ik een camera in z'n handen. En iemand die het heel leuk vindt om te poseren, die mag poseren. Dus het heeft niet zozeer met fotografie te maken maar meer met kijken naar de dingen die mensen graag willen doen, daar halen ze heel veel geluk uit.' (Kunstdocent)

Herkenbaarheid is een andere manier om aan te sluiten bij de leefwereld van de deelnemers.

Ouderen zingen en dansen meer mee als ze liedjes herkennen. Dit geldt ook voor beeldende kunst: herkenbare afbeeldingen schilderen en fotograferen worden over het algemeen meer gewaardeerd dan abstracte uitdagingen. Praten over 'vroeger' werkt ook goed. Of herkenning gebruiken ter ondersteuning van de bijeenkomst, zoals achtergrondmuziek.

Ga flexibel om met verandering

Oftewel, dat elke week anders is, moeten kunstdocenten kunnen omgaan met verandering en flexibel zijn in hun plannen. De groepsgrootte kan per week verschillen (afhakkers, ziekte/overlijden, iets anders te doen), niet alle ouderen zijn op tijd (gebracht) en niet elke activiteit past bij de interesses en het energieniveau van de ouderen op die dag. Wat de ouderen en de situatie bieden tijdens de bijeenkomst is belangrijker dan wat een kunstdocent vooraf heeft uitgedacht. Het is daardoor beter om niet met vaststaande plannen te werken, maar die gaandeweg vorm te geven op basis van de deelnemers en de mogelijkheden van die week.

'Dat heb ik ook geleerd, dat ik niet kan voorspellen waar dit heengaat. Ik kan ook niet voor mezelf zeggen "ik wil hierheen" want dat lukt me toch niet. Ik heb weleens geprobeerd projecten te doen van "ja, we gaan dit doen" en dan krijg je te horen "daar hebben we helemaal geen zin in". Voor mij is het makkelijker om te reageren op het moment.' (Kunstdocent)

Bied tegelijkertijd zekerheid en structuur

Om het kunstproject niet te laten verworden tot een verzameling willekeurige en vrijblijvende bijeenkomsten, is het belangrijk om toch een structuur te behouden. Het helpt als een kunstdocent wel een idee heeft welke muziekstukken of schilderijen er worden behandeld, maar flexibel is in welke week, in welke volgorde en op welke manier dat zal plaatsvinden. Ook duidelijkheid over de positie van een kunstdocent is gewenst. In het werken met ouderen heeft een kunstdocent veel te maken met het zorgpersoneel en de zorg die ouderen nodig hebben. Hoe flexibel de bijeenkomsten ook opgezet worden, het is belangrijk dat de kunstdocent niet de taken van het zorgpersoneel overneemt en daarmee de rol als kunstdocent bewaakt.

Doe het samen via co-creatie

Bij co-creatie hebben, naast de kunstdocent, de deelnemers van begin tot eind zeggenschap over de vorm en inhoud van het kunstproject. Dit zorgt voor gedeeld eigenaarschap, extra uitdaging en meer plezier voor ouderen. Ook kan het voor begrip van elkaars situatie zorgen als de vorm en inhoud van het kunstproject uit het dagelijks leven van de ouderen voortkomt, bijvoorbeeld als het gaat over verhalen en jeugdfoto's van ouderen. Maar co-creatie is niet altijd mogelijk. Maak een

inschatting van de mogelijkheden binnen de groep. De kunstdocent kan de deelnemers bijvoorbeeld als mede-organisatoren betrekken (bijvoorbeeld bij het bedenken van de projectnaam of het ontwerpen van flyers), of ze per les laten kiezen met welke kleuren of materialen zij willen werken.

'Het blijft een beetje schipperen tussen meebewegen en uitleggen waarom sommige dingen beter op toneel werken dan de originele herinnering. Toch vinden de bewoners het wel erg leuk eigen voorwerpen en foto's te kunnen gebruiken en hun eigen verhaal te kunnen vertellen.' (Kunstdocent)

Communicatieve en sociale vaardigheden

Investeer in het eerste contact

Niet alle ouderen zijn even zichtbaar in een zorginstelling. Het eerste contact leggen werkt dus niet altijd op dezelfde manier en vereist, afhankelijk van de oudere, een specifieke aanpak. Contact leggen met zichtbare ouderen is relatief makkelijk. Via een open houding en een vraag kun je al snel een praatje maken. Om het eerste contact te leggen met minder zichtbare ouderen, bijvoorbeeld omdat zij voornamelijk op hun eigen kamer zijn, heb je als kunstdocent een netwerk van (zorg)personeel, vrijwilligers en ouderen nodig. Zij kunnen helpen met het in kaart brengen van de moeilijk bereikbare ouderen. Vervolgens is het belangrijk om zelf langs te gaan en persoonlijk contact op te bouwen. Om deze ouderen echt te bereiken is het belangrijk om jezelf kwetsbaar op te stellen en te zoeken naar de individuele behoeften van de mogelijke deelnemers.

'De begeleiders kennen de mensen, dus die zeggen "dat is wel iets voor die en die". Zij hebben daar goed zicht op, voor wie het teveel zou zijn, wie niet met andere mensen zou kunnen samenwerken, zij hebben daar natuurlijk wel beter overzicht van.' (Kunstdocent)

Zorg ervoor dat deelnemers blijven komen

Een fijne sfeer tijdens de bijeenkomsten is belangrijk. Ouderen doen met meer plezier mee als zij een klik hebben met de kunstdocent en onderling ook leuk met elkaar omgaan. Faciliteer dit bijvoorbeeld met een koffie-uurtje of door een praatje te maken. Naast het aanpassen aan de ouderen en ruimte laten voor hun inbreng, is het voor sommige deelnemers ook belangrijk om te worden uitgedaagd. Voor anderen is dit niet nodig. Voel dit goed aan en vraag het ook uit. Sommige ouderen vragen meer aandacht omdat zij bijvoorbeeld meer zorg nodig hebben of erg aanwezig kunnen zijn. Dat is niet erg, maar het is wel belangrijk om de ouderen die minder opvallen ook genoeg aandacht te geven. Het kan helpen om deze ouderen af en toe uit te lichten of extra aanmoediging te geven.

'Toen [de kunstdocent] zo gewoon begon, voelde ik me gelijk thuis. De groep was ook heel leuk. Vandaar dat ik ook geen enkele sessie heb gemist.' (Deelnemer)

Houd overzicht bij een grote groep en onoverzichtelijke ruimte

Met een kleine groep is het makkelijk om overzicht te bewaren en iedereen erbij te betrekken. Bij een grote groep is dat lastiger. Zo kunnen er binnen de groep kleine clubjes ontstaan van ouderen die elkaar al kennen, waardoor anderen zich buitengesloten kunnen voelen. Dit heeft ook te maken met de ruimte waarin de bijeenkomst plaatsvindt. Met een grote groep ben je al snel aangewezen op een minder overzichtelijke ruimte, waarin betrokken ouderen vooraan zitten en minder betrokken ouderen achteraan. Tot slot kunnen ook ouderen een slechte dag hebben en gewoon geen zin hebben om mee te doen. Het is belangrijk om hier aandacht aan te besteden, maar als een deelnemer vervolgens nog niet mee doet, kan het beter zijn de aandacht te verleggen naar de deelnemers die wel geïnteresseerd zijn.

Middelen, ondersteuning en samenwerking

Kunstdocenten hebben middelen, ondersteuning en samenwerking met de zorgorganisaties en andere kunstdocenten nodig.

Ruime opzet van projecten

Voor een succesvol kunstproject is in de eerste plaats veel tijd en vrijheid nodig. Denk aan de tijd die het kost om contact te leggen met de ouderen, de tijd die nodig is voor de bijeenkomsten, maar ook de tijd die in het uitdenken van ideeën gaat zitten en de energie die het kost buiten de bijeenkomsten om. Tijdens het kunstproject moet de kunstdocent de vrijheid krijgen om mee te bewegen met wat zich aandient. Er is soms ruimte en tijd nodig om aandacht te schenken aan behoeften van ouderen die afwijken van het kunstproject. Bijna alle kunstdocenten gaven aan dat het (S)pionieren-project meer tijd kostte dan zij in eerste instantie dachten. Daarom is het belangrijk dat de inschatting en de verwachtingen van de betrokken organisaties in lijn liggen met de werkelijke tijd en vrijheid die kunstdocenten nodig hebben om hun werk goed uit te voeren.

'Ik merkte op een gegeven moment dat ik het fijn vond om overal mee te kijken. Dat onderzoeken kost meer intervisie en tijd. Ik ga waarschijnlijk al over mijn uren heen, dus het aantal uren is ook eigenlijk te weinig om dat verder uit te kunnen werken.' (Kunstdocent)

Voor organisaties en kunstdocenten is het belangrijk om voorafgaand aan het project samen na te denken over de volgende drie vragen:

1. Wat is de doelgroep? Maak keuzes over welke ouderen (bijvoorbeeld met of zonder fysieke of cognitieve beperking) en hoeveel ouderen kunnen meedoen.
2. Wat is het doel van het project? Denk na over een haalbaar doel, zoals dagritme bieden of vaardigheden leren, bij welke doelgroep dat doel aansluit en wat er nodig is om dat doel te bereiken. Dit zorgt voor afbakening en sturing.
3. Wat is het plan op de lange termijn? *Neem bij deze afwegingen mee of de kunstdocent het project zelf uitwerkt en doorgeeft, bijvoorbeeld aan de activiteitenbegeleiding, of dat het een project blijft dat door (andere) kunstdocenten moet worden begeleid.*

Andere voorwaarden voor een succesvol kunstproject hangen samen met de context en samenwerking binnen de zorgorganisatie.

Communicatie en werkomstandigheden

Kunstdocenten kunnen hun werk alleen goed doen als de betrokken organisatie hen ondersteunt en waardeert en als de onderlinge communicatie goed verloopt. Duidelijkheid over het kunstproject vergemakkelijkt dit.

Zorgpersoneel en vrijwilligers

De hulp van het (zorg)personeel en vrijwilligers bij het uitvoeren van een kunstproject is essentieel. Dit gaat onder andere om: halen en brengen van ouderen, zorgen dat zij op tijd bij de bijeenkomst zijn, helpen met fysieke of cognitieve beperkingen tijdens de kunstbeoefening, voor hen zorgen tijdens de bijeenkomst en het wegwijs maken van de kunstdocent in het verzorgingshuis. Daarom is het belangrijk om te investeren in goede contacten.

Behoeft aan contact en coaching door ervaren kunstdocenten

Kunstdocenten kunnen voorafgaand en tijdens hun kunstproject baat hebben bij contact met andere kunstdocenten. Dit werkt vooral goed als zij in hetzelfde vakgebied werken, aangezien werkwijzen en eventuele struikelblokken vaak gebonden zijn aan een specifieke kunstdiscipline. De

betrokken organisaties kunnen dit faciliteren door intervisiebijeenkomsten te organiseren en door te helpen kunstdocenten (in dezelfde kunstdiscipline) met elkaar in contact te brengen.

Samenvattend gaan werving en betrokkenheid van ouderen hand in hand met hun actieve bijdrage in de bijeenkomsten. Kunstdocenten die hier flexibel mee omgaan en zelf goed worden ondersteund, kunnen ervoor zorgen dat ouderen veel uit deze bijeenkomsten kunnen halen.

Verder lezen

Bottenheft, E., Knapen, J., Boeije, H. Ouderen bereiken en betrekken voor succesvolle deelname aan kunstprojecten. Ouderen en kunst I. Utrecht: Nivel, 2023.

www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/1004321.pdf

Bottenheft, E., Knapen, J., Boeije, H. Praktijkonderzoek naar succesvolle kunstprojecten met ouderen: ervaringen en voorbeelden uit het project (S)pionieren. Ouderen en kunst II. Utrecht: Nivel, 2023. www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/1004365.pdf

Vitalis WoonZorg Groep, CKE, Nivel. Handreiking (S)pionieren. Eindhoven: Vitalis WoonZorg Groep, 2023. www.vitalis.samenuitagenda.nl/images/VitalisNitalis_handreiking_spionieren.pdf